

Živimo v času pomanjkanja utopij in vizij prihodnosti

Pred kratkim so v prostorih ZRC SAZU predstavili knjigo *Utopija uniforme: Afektivna življenja Jugoslovanske ljudske armade*, najnovejšo knjigo dr. Tanje Petrović, ki je pred letom dni izšla pri ameriški založbi Duke University Press v angleškem jeziku. Avtorica se je rodila 5. avgusta 1974 v Svetozarevu, danes Jagodina, v osrednji Srbiji. Po gimnaziji je na filološki fakulteti v Beogradu študirala srbsčino in poljščino. Po diplomi je najprej delala na Inštitutu za srbski jezik in potem na Balkanološkem inštitutu Srbske akademije znanosti in umetnosti, leta 2000 pa je dobila štipendijo za doktorski študij in se preselila v Ljubljano. Po opravljenem doktoratu je začela sodelovati z ZRC SAZU in je že vrsto let raziskovalka na Inštitutu za kulturne in spominske študije ter njegova predstojnica. Glavni predmet njenega raziskovalnega zanimanja je jugoslovanski socializem ter pomeni in raba jugoslovanske socialistične dediščine v postjugoslovanskih družbah.

Sprašuje: CIRIL GALE

Foto: MILENA RUPAR

Objavili in uredili ste več knjig, med katerimi so monografije *Dolga pot domov: reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu*, *YUOPA: Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima* in najnovejša *Utopija uniforme*. Od kod ideja zanj?

Tako kot vsi, ki živimo na območju nekdanje Jugoslavije, se že dolgo zavedam, da je izkušnja služenja vojaškega roka za moške pomembna – na različne, kompleksne, pogosto težko ubesedljive načine in neodvisno od etnične pripadnosti, biografskih značilnosti ter družbenega ozadja posameznika. Ta knjiga je nastala iz moje želje razumeti pomen te izkušnje in razloge za vztrajanje pri njeni smiselosti desetletja po razpadu

Knjiga je o njih in tudi za njih, je pa prav tako o vseh nas. Vesela bom, če bom njene slovenske bralce in bralke spodbudila, da o zgodovini razmišljajo zunaj okvirov zgodovinske nuje in linearnosti ter da preteklost vidijo kot vir za zgodbe, kot dom za pomembna osebna in tudi kolektivna čustva.

Jugoslovanske ljudske armade (JLA) in države, ki naj bi jo ta armada branila.

Kaj v danem kontekstu pomeni »utopija«?

Živimo v času pomanjkanja utopij in vizij prihodnosti. Zato je pomembno, da premišljujemo o načinih, kako odpirati prostore za kolektivno

zamišljanje boljšega sveta, in navdih iščemo povsod, tudi v preteklosti, in tudi v krajih, kjer bi ga najmanj pričakovali. Utopija, o kateri govori ta knjiga, nikakor ni povezana z idejo, da so nekdanji naborniki JLA v vojašnicah živeli neko idealno življenje, ki so ga doživljali kot utopijo. Prav nasprotno – čas v vojski je

bil zaznamovan z dolgočasnjem, trpljenjem, nesmiselnimi opravili in vojaki so težko pričakovali trenutek, ko bodo odšli domov. Vendar so ti med seboj izjemno različni moški v vojašnicah JLA živeli skupaj, skrbeli drug za drugega in postajali prijatelji, pri čemer ni bilo najbolj pomembno, kdo so po narodnosti, kakšno izobrazbo imajo in od kod prihajajo, temveč, ali so dobri ljudje. In prav v tej možnosti obstoja, prepoznavanja in povezovanja na podlagi univerzalnih, moralnih lastnosti in vrednot je utopična kvaliteta, o kateri govori ta knjiga, saj smo v vojnah devetdesetih takšno možnost obstoja in prepoznavanja nepovratno izgubili.

Zakaj ste knjigo napisali v angleškem jeziku in je najprej izšla pri Duke Uni-

versity Press, ki je neprofitna znanstvena založba v ZDA?

Knjigo sem začela pisati v mednarodnem okolju, med štipendijo na Inštitutu za napredne študije v Berlinu. Moškost, socializem in kolektivne izkušnje, ki so v osredju mojega zanimanja v tej knjigi, so hkrati pojmi in koncepti, ki se v akademski literaturi pogosto obravnavajo na normativen način in skozi binarne kategorije (denimo hegemo-

na in alternativna moškost, storilci in žrtve ...). Zato mi je bilo pomembno, da je knjiga dostopna v širšem akademskem prostoru, kjer lahko vpliva na boljše razumevanje socializma in v prihodnost usmerjenih obljub, ki so od njega nerazdružljive.

Zdaj smo dobili slovenski prevod. Kakšen učinek pri bralcih bi bil zaželen?

Da je knjiga dostopna v Sloveniji in prostoru nek-

danje Jugoslavije mi je še pomembnejše od akademskega prestiža, ki ga s sabo nosi objava pri uveljavljeni univerzitetni založbi, kot je založba Univerze Duke. Knjiga se ne nazadnje ukvarja s temi prostori in sem jo pisala z namenom dati glas moškim, ki jih še vedno povezuje skupna izkušnja vojaškega roka. Knjiga je o njih in tudi zanje, je pa prav tako o vseh nas. Vesela bom, če bom njene slovenske bralce

in bralke spodbudila, da o zgodovini razmišljajo zunaj okvirov zgodovinske nuje in linearnosti ter da preteklost vidijo kot vir za zgodbe, kot dom za pomembna osebna in tudi kolektivna čustva.

Bodo morda sledili še prevodi v druge jezike nekdanje Jugoslavije?

Pravkar pripravljamo srbskega, ki ga bo do konca leta objavila založba Akademsko knjiga iz Novega Sada.

Knjiga je nastajala skoraj dve desetletji. Ali se je v tem času vsebina spremenila od prvotno načrtovane?

Knjiga je dolgo nastajala iz različnih razlogov – ker sem se morala ukvarjati tudi z drugimi projekti, pa tudi zato, ker sem potrebovala čas, da najdem pravo perspektivo, iz katere lahko pripovedujem zgodbo o izkušnjah vojaškega roka, ki so skupne številnim moškim – o izkušnjah, ki so v marsičem enake ali podobne, a hkrati za vsakega posameznika pomembne in ga zaznamujejo na edinstven način. V tem dolgotrajnem procesu je sam pretok časa postal pomemben dejavnik za zgodbo, ki jo v knjigi pripovedujem. Z moškimi, ki so njeni »glavni junaki«, sem delala dolgo, več let, se vračala k njihovim spominom in lahko sledila spremembam njihovega odnosa do izkušnje z JLA.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je JLA veljala za četrto najmočnejšo vojsko v Evropi, v Jugoslaviji so jo razglašali za »kovačnico bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti«. Kakšen površen kritik bi vaši knjigi lahko očital nostalgijo po nekdanji skupni državi ...

Za naš čas je značilno, da se vsak pozitiven odnos do jugoslovanske preteklosti hitro razglasi za nostalgijo in s tem za nelegitimen in celo neracionalen. Namen moje knjige seveda ni poveličevanje jugoslovanske armade – tako kot vse vojske je tudi ta ljudi na prvem mestu učila uporabljati orožje in ubijati in jugoslovanski moški so pridobljeno znanje v devetdesetih letih uporabili na zelo tragičen način. Po drugi strani pa je pomembno poudariti, da je

bila Jugoslovanska ljudska armada resnično jugoslovanski in tudi državljanski projekt – da bi lahko zbrala najrazličnejše mlade moške z vseh koncev države, je žrtvovala marsikakšen princip vojaške učinkovitosti. Te moške je tudi opismenjevala, jim omogočala pridobivanje znanja, koristnega za poznejše »civilno« življenje, jim ponujala

hajali z vseh koncev države. Izkušnja, ki jo je omogočala mladim moškim, je bila resnično jugoslovanska in za prenekaterega jugoslovanskega državljana je bila vojska edini prostor, kjer so se lahko srečali z raznolikostjo in pestrostjo. Že to, da je bilo ideal jugoslovanske raznolikosti mogoče doživeti samo v izolirani, totalni, prisilni ustanovi, kot je

Za naš čas je značilno, da se vsak pozitiven odnos do jugoslovanske preteklosti hitro razglasi za nostalgijo ter s tem za nelegitimen in celo neracionalen. Namen moje knjige seveda ni poveličevanje jugoslovanske armade – tako kot vse vojske je tudi ta ljudi na prvem mestu učila uporabljati orožje in ubijati in jugoslovanski moški so pridobljeno znanje v devetdesetih letih uporabili na zelo tragičen način.

kulturne dejavnosti in vsebine. S tem je povezano razumevanje izkušnje vojaškega roka kot pomembne in smiselne – veliko bolj kot zmitologizirane pripovedi o drugi, tretji ali četrti vojaški sili v Evropi.

Nekdanja Jugoslavija je združevala več narodov in narodnosti, ki pa so se med seboj zelo razlikovali po jeziku, kulturi, velikosti in še marsičem. Vojaški rok pa je bil enako obvezna državljanska dolžnost za vse. Kako se je to usklajevalo, če se je končalo z razpadom po etničnih mejah?

JLA je do svojega konca vztrajala na principu skupnega življenja izjemno različnih moških, ki so v vojašnice pri-

vojska, meče žalostno luč na jugoslovanski projekt. Po drugi strani pa se moramo zavedati problematičnosti pogleda tako na vojsko kot jugoslovanski projekt v celoti, ki je zožen in osredotočen izključno na nasilje, v katerem je razpadla Jugoslavija. Tak pogled vse, kar je bilo prej, razume izključno kot uvod v nasilje, vse, kar je bilo potem, pa kot njegovo posledico, in tako naredi nevidno vse tisto, kar je bilo v jugoslovanskem socializmu pozitivno, emancipacijsko in napredno.

Večina vojakov je morala komunicirati v jeziku, ki jim je bil bolj ali manj tuj. Ali je bil to eden od razlogov, da marsikdo ni bil navdušen

nad služenjem vojaškega roka?

Notranji paradoks je bil v tem, da si je JLA prizadevala biti resnično jugoslovanska institucija in državljanski projekt, hkrati pa se je za uradno komunikacijo vedno uporabljala srbohrvaščina in ženske so bile iz tega projekta pretežno izključene. JLA in njeni častniki so tudi sami pogosto opozarjali na problem jezikovnih nesorazmerij v vojski, to vprašanje je zlasti postalo pomembno v zadnjem obdobju obstoja JLA in Jugoslavije ter posebno v Sloveniji. Vendar moja raziskava ni potrdila teze, da so vojaki, ki jim srbohrvaščina ni bila materni jezik, v tem videli velik problem in razlog za nenaklonjenost služenju JLA. Upoštevati je treba, da je bil jezik ukazov in uradne komunikacije v vojski zelo oddaljen od vsakdanje jezikovne rabe tudi za govorce srbohrvaščine – vsi naborniki so se morali naučiti tehničnih poimenovanj, ukazov, jezikovnih protokolov. Celotna izkušnja vojaškega roka je bila zelo daleč od običajnega in vsakdanjega, zato znotraj zaprtega prostora vojašnic niti ni bilo tako bistveno, kateri jezik govoriš, temveč, kot bi rekla večina mojih sogovornikov – kakšen človek si.

Ali se je odnos prebivalcev do služenja vojaškega roka razlikoval med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami in dvema avtonomnima pokrajinama?

Pregovorno je veljalo, da imajo v Srbiji radi vojsko in vojake, medtem ko so jim na primer v Sloveniji manj naklonjeni. Vendar sta dejstvi, da so vojaški rok služili vsi moški in da so bile vojašnice JLA razpršene po vsej Jugoslaviji, pogojevali drugačno logiko. Mladenci v unifor-

mah so se pojavljali v marsikaterem jugoslovanskem mestu, in čeprav jih je uniforma jasno ločila od domačega prebivalstva, so bili to »naši otroci« – saj so tudi domačini imeli koga svojega, ki je služil vojsko, in tudi sami so imeli to izkušnjo, kar je ustvarjalo solidarnost in empatijo. Nekatera mesta, kot so Postojna, Vipava, Pulj, Bitola ali Bileća, so bila zaznamovana z velikim številom vojašnic in vojakov, medtem ko v nekaterih drugih vojašnic ni bilo – zdi se mi, da je to vplivalo na odnos do vojske bolj kot razlike med republikami in pokrajinama.

V sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo zlasti v slovenskih množičnih medijih vse več kritičnosti do JLA. Kaj so bili glavni vzroki?

Vzporedno z oblikovanjem družbenih in umetniških alternativ, novega kulturnega polja in civilne družbe se je v Sloveniji izoblikovala tudi predstava o JLA kot najbolj togi, totalitarni in represivni ustanovi jugoslovanskega socializma – ki je bila nasprotje odprti družbi, svobodni volji ter osebnim svobodam in izbiri – idealom, za katere so si te alternative prizadevale. V javnem prostoru so se pojavljale kritike glede podrejenega položaja slovenskega jezika ter togosti in konzervativnosti vojske in organizacije življenja znotraj nje. S krepitvijo mirovniških gibanj in gibanj za pravice oseb LGBT so bile vse glasnejše zahteve po možnosti ugovora vesti in civilnega služenja vojaškega roka. Zanimive so debate med predstavniki teh gibanj in visokimi častniki JLA, ki jim je mogoče slediti v arhivih. Slednji so poudarjali, da razumejo zahteve po civilnem služenju vojaškega roka, vendar so tudi opozarjali, da bi ta možnost neizogibno

pripeljala do razredne segregacije v JLA – ker bi v vojašnice prihajali samo fantje iz revnih kmečkih družin.

Ko je Slobodan Milošević izkoriščal JLA za uresničitev svojih velikosrbskih ambicij, smo jo v Sloveniji doživljali kot tujo vojsko. Ali je bila v ozadju zgrešena politika v centru SFRJ?

Ni enostavne in enoznačne razlage vzrokov razpada Jugoslavije in vloge JLA v tem razpadu, tako kot odločitev različnih strani v tem razpadu ni mogoče razumeti kot izključno zgrešene ali izključno pravilne. V Sloveniji je v tem obdobju JLA res postala sovražnik in tuja vojska, zlasti v času osamosvojitve – ne glede na to, da so

vsi že zavrgli. Vojna in pripovedi o njej ter miti, na katerih temeljijo države, nastale na pogorišču Jugoslavije, zahtevajo velike zgodbe, v katerih so vloge jasno ločene, življenje pa ne poteka na ta način. V svoji knjigi poskušam ujeti prav utrip in logiko življenja, ki ga je zaznamovala katastrofa devetdesetih.

Letos je minilo trideset let od genocida nad muslimani v Srebrenici, mediji pa v tej zvezi omenjajo le vojsko bosanskih Srbov kot izvajalca tega zločina. Ali to pomeni, da je bila JLA zunaj tega, ali je sploh ni bilo več?

JLA in vojaški rok v njej, spomin na katerega še združuje moške na območju nekdanje

Politične elite, ki vladajo na območju nekdanje Jugoslavije od razpada do danes, zavzeto vzdržujejo etnične napetosti, saj je to preverjen recept za odvrčanje pozornosti od težav, ki ljudi povezujejo ne glede na njihovo etnično pripadnost.

v vojašnicah, ujeti, brez hrane, elektrike in dotoka informacij, bili tudi slovenski fantje in da je nasploh šlo za osemnajstletne fante, tako rekoč otroke.

Po razglasitvi samostojnosti Slovenije so slovenski mediji poročali o tankih JLA na cestah in drugih aktivnostih vojske. Je šlo za nesporazum ali za logičen odziv enega od stebrov skupne države?

Medtem ko sta slovenska politika in javnost v vojaki JLA videli »tuo vojsko« in »sovražnika«, so njihovi lastni poveljniki od njih zahtevali, da se borijo, in če je treba, tudi umrejo za državo, katere načela bratstva in enotnosti so tedaj

Jugoslavije, res nimata veliko skupnega z ljudmi, ki so izvedli genocid v Srebrenici leta 1995. Seveda, ti ljudje so lahko nekdanji častniki JLA, verjetno so tudi uporabljali orožje, ki je bilo včasih njena last, ampak JLA – vojska, ki je vztrajno gradila okvir za skupno in smiselno življenje zelo različnih ljudi, znotraj katerega etnična pripadnost ni imela najpomembnejše vloge, ne more biti izenačena z vojsko, ki je ubijala prav na podlagi etnične pripadnosti. Če ta enačaja naredimo, srebreniškim žrtvam odvzamemo del njihove biografije, saj je med ubitimi moškimi ogromno tistih, ki so služili vojaški rok v JLA, in je zelo verjetno, da

so se te izkušnje spominjali kot smiselne in pomembne.

Vaša knjiga ponuja znanstveno poglobljen razmislek o JLA in specifično drugačen pogled nanjo oziroma na spomin, kakršen se je ohranil v zavesti jugoslovanskih narodov in narodnosti po tragičnih dogodkih v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Ali pričakujete, da bo prispevala k boljši prihodnosti v odnosih med etnijami v državah naslednicah Jugoslavije?

Politične elite, ki vladajo na območju nekdanje Jugoslavije od razpada do danes, zavzeto vzdržujejo etnične napetosti, saj je to preverjen recept za odvrčanje pozornosti od težav, ki ljudi povezujejo ne glede na njihovo etnično pripadnost. Zato dvomim, da lahko ta knjiga neposredno prispeva k boljši prihodnosti, vseeno pa upam, da bo bralce spodbudila k premisleku o alternativah, možnostih in seveda tudi o drugačni in boljši prihodnosti.

Bi bilo mogoče koristno, če bi Utopija uniforme postala obvezen učbenik vojaških akademij na območju nekdanje Jugoslavije?

To je zelo zanimivo vprašanje, zlasti glede na dejstvo, da se v državah na tem območju nenehno poigravajo z idejo o ponovni uvedbi vojaškega roka. Knjigo končam prav z vprašanjem, zakaj je ta ideja spet med nami in kakšen odnos med državljani in državo potrebujemo, da bi lahko bil vojaški rok za državljane smisel in sprejemljiv. Mogoče bi bila prej kot za učitelje na vojaških akademijah ta knjiga koristna za obrambne ministre in predsednike vlad in druge vodilne politike, vendar močno dvomim, da se bo znašla na njihovem bralnem seznamu.